

**INSON RESURLARINI RIVOJLANTIRISHDA IJTIMOYIY-IQTISODIY
JARAYONLARINING TA'SIRI VA ZAMONAVOY ISHSIZLIK
DARAJASINING VUJUDGA KELISHI**

**THE IMPACT OF SOCIO-ECONOMIC PROCESSES ON THE
DEVELOPMENT OF HUMAN RESOURCES AND THE EMERGENCE OF THE
MODERN UNEMPLOYMENT RATE.**

**ВЛИЯНИЕ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ НА
РАЗВИТИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКИХ РЕСУРСОВ И ВОЗНИКНОВЕНИЕ
СОВРЕМЕННОГО УРОВНЯ БЕЗРАБОТИЦЫ.**

Hasanova Shaxinabonu Alisher qizi

*Samarqand davlat universitetining Kattaqo'rg'on filiali Ijtimoiy ish
ta'lim yo'nalishi talabasi; e-mail: shaxinabonuhasanova@gmail.com*

Ro'ziyeva Malika Ilyos qizi

*Samarqand davlat universitetining Kattaqo'rg'on filiali Ijtimoiy ish
ta'lim yo'nalishi talabasi; e-mail: malikaroziyeva7716@gmail.com*

Ilmiy rahbar: Ishmurodov Bunyodjon Farxodvich

Samarqand davlat universitetining Kattaqo'rg'on filiali o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada hozirgi kunda butun dunyoda global muammoga aylanib borayotgan ishsizlik muammosi va ularni kelib chiqish sabablari va ularning turlari haqida gapirib o'tilgan. Ishsizlik muammosi inson resurslarini ham kamayib borishiga sabab bo'lib kelmoqda. Inson resurslarini rivojlantirishda ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarining ta'siri va ishsizlik darajasi yuqori suratlarda oshib borayotgan mamlakatlar haqida ma'lumotlar mavjud.

Abstract: This article talks about the problem of unemployment, which is becoming a global problem throughout the world, its causes and types. The problem of unemployment causes a reduction in human resources. There is information about the impact of socio-economic processes on the development of human resources and countries with high unemployment.

Аннотация: В данной статье говорится о проблеме безработицы, которая становится глобальной проблемой во всем мире, ее причинах и видах. Проблема безработицы вызывает сокращение человеческих ресурсов. Имеются сведения о влиянии социально-экономических процессов на развитие человеческих ресурсов и стран с высоким уровнем безработицы.

Kalit so'zlar. Inson resurslari, ishsizlik, ijtimoiy-iqtisodiy, zamonaviy, texnika, texnologiyalar, ishsizlik darajasi, Yevroosiyo

Keywords. Human resources, unemployment, socio-economic, modern, technique, technologies, unemployment rate, Eurasia

Ключевые слова. Человеческие ресурсы, безработица, социально-экономические, современные, техника, технологии, уровень безработицы, Евразия

KIRISH

Inson resurslari ijtimoiy mehnatning yuqori samarasini ta'minlaydigan, mamlakat, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning optimal imkoniyatini ifodalaydigan, mehnat faoliyatiga muvofiq keladigan sharoitlar birligidir. Inson resurslari mehnat (ularning miqdor va sifat jixatdan munosabatlarini), ya'ni aloxida ishchining va jami ishchi kunining mehnat faoliyatida qatnashish imkoniyatlarini ifodalaydi. Inson resurslarining mehnat resurslaridan sifat jixatlari bo'yicha farqi ham shunda. Inson resurslari – zarur o'quv- bilim va maxoratga, ishlash qobiliyati va malakasiga ega bo'lgan jamiyat a'zolari, mehnat ahlidir. Ularning soni jamiyatdagi ishlab chiqaruvchi kuchlar qanday imkoniyatga ega ekanligini belgilab beradi. Inson resurslari iqtisodiyotda mehnat bilan band bo'lganlarni ham, mehnat qilishlari mumkin bo'lganlarni ham qamrab oladi. Mamlakatimiz iqtisodiyotining bozor munosabatlariga o'tishi, shuningdek, oldimizdagi qator ijtimoiy-iqtisodiy vazifalarni xal etish inson resurslaridan samarali foydalanishni talab qiladi. Inson resurslari esa, ishlab chiqarishning asosiy omili bo'lib, boshqa resurslarga nisbatan o'ziga xos xususiyatlarga ega. ¹

O'zbekiston - inson salohiyatiga ega mamlakat. «Inson salohiyati eng faol, eng bunyodkor omil bo'lib, u mamlakatning isloxot va tub o'zgarishlari yo'lidan jamiyatning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanish darajasi bilan belgilanuvchi mazkur omil, o'z navbatida, uni rivojlantirish va taraqqiy ettirishda xal qiluvchi asos hisoblanadi. Jamiyatning mehnat salohiyatini kuchaytirish, undan samarali foydalanish muammolari bozor munosabatlari davrida birmuncha murakkablashadi va ularning yechimini topish iqtisodchi olimlar oldida turgan eng dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Bunga texnikani yangilash va boshqaruvni o'zgartirish bilan erishib bo'lmaydi. Bozor iqtisodiyotiga o'tish davrida, avvalo, iqtisodiyotning tarkibiy tizimi tubdan o'zgarishi, jumladan, zamonaviy texnika va texnologiyalarning kirib kelishi, milliy iqtisodiyotning rivojlanishi inson resurslari sifat jixatidan yaxshilanishini ob'ektiv tarzda taqozo etadi.

Asosiy qism

Ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar, inson resurslarini rivojlantirishda katta ahamiyatga ega. Bu jarayonlar insonlarning bilim va mahoratlarini o'stirish, ularning sog'lig'ini ta'minlash, ta'lim va tarbiya bilan bog'liq boshqa tadbirlarni amalga oshirish orqali bajariladi. Ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar inson resurslarini rivojlantirishda quyidagilarni o'z ichiga oladi

¹ Azlarova M.M. Inson resurslarini boshqarish: o'quv qo'llanma. IQTISODIYOT, 2019. -207 bet.

Ta'lim va tarbiya : Ta'lim tizimlari va bilimni oshirishning barcha darajalari inson resurslarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Yaxshi ta'lim va tarbiya tizimlari insonlarga istiqbol uchun zarur bilim va mahoratlarni o'rgatadi. Sog'liqni saqlash: Sog'liqni saqlashning ahamiyati juda yuqori. Ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar sog'liqni saqlash sohasida investitsiyalarni oshirish, salomat yashash sharoitlarini yaxshilash va tibbiyot texnologiyalarni rivojlantirish orqali inson resurslarini o'zaro qo'llab-quvvatlashadi. Ish tizimi va ishlab chiqarish: Iqtisodiy rivojlanish, korxonalar va sohani taraqqiy etayotgan boshqa tadbirlar inson resurslarini o'stirishga yordam beradi. Ish tizimi va ishlab chiqarish sohasidagi yangi yondashuvlar va texnologiyalar insonlarga yangi ish imkoniyatlarini yaratadi va ularning ma'lumot va mahoratlarini oshiradi. Adolat va barqarorlik: Ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar inson resurslarini rivojlantirishda adolat va barqarorlik prinsiplariga asoslanishi zarur. Barqaror va adolatli jamiyatda har bir inson o'zining potentsialini rivojlantirish uchun imkoniyatlarga ega bo'ladi. Bu ommalashuvlar inson resurslarini rivojlantirishda katta ahamiyatga ega. Har bir insonning sodiq va o'zlashtirilgan tarbiyasi, ta'limi va sog'lig'i jamiyatning umumiy rivojlanishida katta ahamiyatga ega.

Ishsizlik darajasi — ishsiz ishchi kuchining foizi. Bu ortda qolayotgan ko'rsatkich bo'lib, u odatda o'zgaruvchan iqtisodiy sharoitlarni o'zgarishi ko'ra ko'tariladi yoki tushadi. Iqtisodiyot yomon ahvolda va ish o'rinlari tanqis bo'lsa, ishsizlik darajasi oshishi kutilishi mumkin. Iqtisodiyot sog'lom sur'atlarda o'sganda va ish o'rinlari nisbatan ko'p bo'lsa, uning pasayishi kutilishi mumkin. Ishsizlik — bir qism iqtisodiy faol aholining o'ziga loyiq ish topa olmasdan qolishi va mehnat zaxirasiga aylanishiga aytiladi.² O'zbekistonda Ishsizlik tushunchasi rasman 1992-yil "Aholini ish bilan ta'minlash to'g'risida"gi qonunining qabul qilinishi bilan me'yoriy kuchga ega bo'ldi (1998-yil 1 mayda ushbu qonunning yangi tahriri qabul qilindi). Ishsizlik inson manfaatlariga to'g'ridan to'g'ri ta'sir qiladigan yirik ijtimoiy-iqtisodiy muammolardan biri hisoblanadi. Ish joyini yo'qotish ko'p kishilar uchun oilaviy turmush darajasining pasayishini, shaxsiy hayotining notinchligini keltirib chiqaradi, kishining ruhiyatiga ta'sir ko'rsatadi. Amaldagi iqtisodiy hayotda Ishsizlik ish kuchi taklifining unga bo'lgan talabdan oshib ketishi tarzida namoyon bo'ladi. Ishsizlik sababi turlicha: texnika rivojlanish bilan mehnat unumdorligi ortadi, kam mehnat talab bo'lib qoladi. Iqtisodiyotda jami talab va taklif muvozanati buziladi, tovarlarga bozor talabining qisqarishi ish kuchiga talabni ham qisqartirib yuboradi, natijada ish kuchining bir qismi ortiqcha bo'lib qoladi; iqtisodiyot rivojlanishi bilan malakali ish kuchiga talab oshib, malakasizlar kerak bo'lmay qoladi aholi ishchilarga nisbatan tez o'sgan kezlarda, uning bir qismi ortiqcha bulib, ishsizlik yuzaga kelib qoladi.³

² Wikipedia

³ "Bandlik, foiz va pulning umumiy nazariyasi" - Jon Meynard Keyns

Ishsizlik sababi har xil bo'lganidek uning shakllari ham turlicha. Ishsizlik ning asosiy shakllari: friksion Ishsizlik — turli sabablarga ko'ra (yangi yashash joyiga o'tish, kasbni o'zgartirish, bola boqish, yangi ish tanlash) vaqt-vaqti bilan ishsiz qolish. Bu ixtiyoriy ishsizlik hisoblanadi. Tarkibiy Ishsizlik — ishlab chiqarish tuzilmasi o'zgartirilgan sharoitda eski tarmoqlarda ishlab kelgan kishilarning yangi tarmoqlarga kerak kasbni hali o'zlashtirmagan kezlarida yuz beradi. Siklli Ishsizlik — iqtisodiy tangliklar bilan bog'liq bo'lib, ishlab chiqarishning pasayib ketishi natijasida yuzaga keladigan ishsizlik. Bu majburan ishsiz qolishdir. Mavsumiy Ishsizlik — mavsumiy ishda band bo'lganlarning mavsum tugagach, ishsiz qolishi. Ishsizlik — rasman ish bilan band bo'lganlarning faqat qisman ishlashi. Unga qisqartirilgan ish kuni yoki ish haftasiga o'tganlar, ish yo'qligidan haqberilmaydigan ta'tilga chiqqanlar kiradi. Ishsizlar ishlayotganlar bilan bir qatorda mamlakat ish kuchini tashkil qiladi. Iqtisodiyotda Ishsizlik muammosini o'rganishdan asosiy maqsad aholining ish bilan bandligini yaxshilash orqali mamlakat (korxonalar) kengaytirish va aholi turmush darajasini yanada yaxshilashga aloqador tadbirlar ishlab chiqishdan iboratdir.

Ishsizlar safiga, odatda, nafaqa turli sabablarga ko'ra ishdan bo'shatilganlar, balki o'z ixtiyoriga ko'ra ishdan ketganlar va yangi ish topishga harakat qilayotgan shaxslar ham kiritilishini qayd etish lozim. Ishsizlik tarkibi uning sabablariga kura ish kuchining 4ta asosiy toifasini o'z ichiga oladi: ishdan bo'shatilishi natijasida ish joyini yo'qotganlar; ishdan ixtiyoriy ravishda bo'shaganlar; tanaffusdan so'ng ish qidirayotganlar; birinchi bora ish qidirayotganlar⁴. Bu toifalarning o'zaro nisbatlari iqtisodiy rivojlanish bosqichlariga bog'liq. Mamlakat miqyosida 3—5% darajasidagi Ishsizlik iqtisodiyot uchun normal holat (Ishsizlik ning tabiiy chegarasi) hisoblanadi. Ishsizlik darajasini pasaytirish uchun aholi bandligini ta'minlash davlat dasturlari ishlab chiqiladi, korxonalar qurilib, yangi ish o'rinlari tashkil etiladi, xodimlarni yangi kasblarga o'qitish, qayta tayyorlash ishlari amalga oshiriladi, bandlikka yordam jamg'armasi tashkil qilinadi. Mehnat qonunlariga ko'ra, ishsizlarga mehnat birjalari orqali ishsizlik nafaqasi to'lanadi.

Majburiy ishsizlik - bu odamlar faol ravishda ish izlayotgan bo'lishiga qaramay, ish topa olmaydigan vaziyatni tavsiflovchi atama. Bunga turli omillar sabab bo'lishi mumkin, masalan, iqtisodiy o'zgarishlar, yetarli tayyorgarlik yoki malaka, mehnat bozoridagi kamsitish va boshqalar.

Surunkali ishsizlik jiddiy ijtimoiy oqibatlarga olib kelishi mumkin, masalan, oila daromadining pasayishi, hayot sifatining pasayishi va psixologik stress. Ushbu hodisaga qarshi kurashish uchun samarali bandlik dasturlarini ishlab chiqish, yangi kasb-hunarlarini egallash uchun o'qitish va qo'llab-quvvatlash, yangi ish o'rinlari

⁴ Buyuk o'zgarish" - Karl Polanyi

yaratishga ko'maklashish va ish qidirayotganlarning ijtimoiy qo'llab-quvvatlash choralariidan foydalanishini ta'minlash muhim ahamiyatga ega.

Yevroosiyo iqtisodiy komissiyasi matbuot xizmati 10 avgust kuni bergan ma'lumotga ko'ra, Armaniston — Yevroosiyo iqtisodiy ittifoqi (YOII)dagi ishsizlik darajasi eng yuqori mamlakat. Ushbu Kavkaz mamlakatida yashovchi mehnatga yaroqli aholining 4,2 foizi ishsiz. Bu ko'rsatkich bo'yicha ikkinchi o'rinda Qirg'iziston — mehnatga yaroqli aholisining 2,9 foizi yoki 75,2 ming nafari ishsizlar ro'yxatida turadi. Keyingi o'rinlarda: Qozog'iston — 2,2 foiz, Rossiya — 0,9 foiz va Belarus — 0,2 foiz. Yevroosiyo iqtisodiy ittifoqi mamlakatlarida ishsizlik darajasi o'rtacha — 1,1 foiz (1 026,6 ming kishi), deb aytib o'tilgan

O'zbekistonda 2023 yil yakuniga ko'ra ishsizlik darajasi 6,8 foizni tashkil etib, avvalgi yilning mos davriga nisbatan 2,1 foizga kamaydi. 2023 yilning dekabr oyida vazirlik huzuridagi Mehnat bozori tadqiqotlari instituti tomonidan respublikaning 208 ta shahar va tumanida navbatdagi ijtimoiy so'rov o'tkazildi.

Xalqaro mehnat tashkiloti tavsiyalari asosida o'tkazilgan tadqiqot davomida 1 000 ta o'zini o'zi boshqarish organlari, 10 000 uy xo'jaliklari hamda 53 ming 300 nafar fuqaro qamrab olindi.

2024 yilning 1 yanvar holatiga mehnat resurslari soni 19 million 724 ming 900 kishini tashkil etib, 2023 yilning shu davriga nisbatan 207 ming 400 kishiga (1,1 foizga) oshgan.

Xulosa:

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki ishsizlik va uning turlari ishsizlik natijasida kelib chiqadigan muammolar va bu jamiyatdagi shaxslarning ruhiy holatiga juda katta ta'sir ko'rsatadi. Ishsizlik jamiyatning ahamiyatli muammolardan biridir, chunki uning ko'rinishi jamiyatning o'rni va odamlarning hayotini to'g'ri ta'sir qiladi. Ishsizlikning turli turlari bor, masalan, struktural ishsizlik, sezgi ishsizlik, va siklik ishsizlik. Struktural ishsizlik jamiyatdagi o'zgarishlar vaqtida yuz beradigan sohaga mos keladigan bo'lib, bu belgilangan sohalardagi ish o'rinlarida yaxshi almashilmaydi. Sezgi ishsizlik esa daromad yetarli bo'lgan paytlarda ham shaxs ish topa olmaydi. Siklik ishsizlik esa sezgi ishsizlikning mazmuni, ya'ni ish qidiruvda vaqtni o'g'irlashning muammolariga yo'l qo'yadi. Bu muammolar jamiyatdagi shaxslarning ruhiy holatiga ko'p ta'sir qilishi mumkin. Ishsizlik odamlar uchun noto'g'ri maqomda bo'lishi, o'z fikr-mulohazalariga ega bo'lmay olishi, o'z hayot yo'li va istiqboli haqida shubhalanishi kabi ko'plab muammolarga olib kelishi mumkin. Bu esa o'z navbatida depressiya, stres, hissiyotlar va boshqa turi muammo va xulosa olishi mumkin. Bu holat esa umuman jamiyatdagi, uning iqtisodiyotini va ijtimoiy muhitini keskin ta'sir qiladi.

Фойдаланилган адабиётлар рo‘yxати:

1. Azlarova M.M. Inson resurslarini boshqarish: o‘quv qo‘llanma. IQTISODIYOT, 2019. -207 bet.
2. Wikipedia
3. "Bandlik, foiz va pulning umumiy nazariyasi" - Jon Meynard Keyns
4. Buyuk o'zgarish" - Karl Polanyi
5. WWW.stat.uz
6. Q.Yo‘ldoshev, Q.Muftaydinov, B.Abduraxmonov “Iqtisodiy ta'limotlar tarixi” darslik T. Moliya 2006 y.4.